

Krzysztof Tomasz Witczak

Uniwersytet Łódzki

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-974X>

e-mail: krzysztof.witczak@uni.lodz.pl

Katarzyna Wojan

Uniwersytet Gdański

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0368-727X>

e-mail: katarzyna.wojan@ug.edu.pl

Czy fińskie *äiti* ‘matka’ jest zapożyczeniem gockim?

Is Finnish *äiti* ‘mother’ a Gothic loanword?

Abstrakt

W literaturze przedmiotu dostrzeżono, że gocki termin *aipei* f. ‘matka’ posiada nordyckie i zachodniogermańskie odpowiedniki, lecz nie wykazuje wyrazów pokrewnych w innych językach indoeuropejskich. Jego początki, a także etymologia, motywacja semantyczna i struktura morfologiczna, pozostają niejasne. Z drugiej strony, w językach zachodniofińskich (bałtyckofińskich) funkcjonuje zbliżony fonologicznie termin **äitei* ‘matka’ (por. stfi. *äitei* [1548] w zapisie Mikaela Agrykoli), poświadczony w językach: fińskim, karelskim, estońskim i võro oraz ich licznych dialektach i gwarach. Nie ulega wątpliwości, że mamy tu do czynienia z prาดawnym zapożyczeniem powstałym na skutek prehistorycznych kontaktów językowych między ludnością pragermańską i zachodniofińską. Dotychczasowa literatura przedmiotu wskazywała jednomyślnie na germańskie źródło zapożyczenia. W niniejszej pracy autorzy opowiadają się za fińską genezą tego terminu pokrewieństwa. Prawidłowy kierunek zapożyczenia (goc. *aipei* < pgerm. **aiþi-* ← bfi. **äitei*) jest motywowany zarówno przekonującą etymologią (bfi. **äitei* ‘matka’, także ‘staruszka’ ← ur. **äji* ‘stary, wielki’, **äjjä* ‘starzec, dziadek’), jak i doskonałą paralełą morfologiczną (bfi. **neitei* ‘panna, dziewczyna’ < ufi. **nejðej* ‘ts.’ ← ur. **näxi* ‘młoda kobieta’).

Słowa kluczowe: etymologia, języki uralskie, leksyka, słowotwórstwo, terminologia pokrewieństwa, zapożyczenia

Abstract

Some time ago, linguists recognized that the Gothic term *aipei* f. ‘mother’ has some Nordic and West Germanic equivalents but lacks cognates in other Indo-European languages. Its origins, as well as its etymology, semantic motivation and morphological structure remain unclear. On the other hand, in Western Finnic (Baltic Finnic) languages there is a phonologically similar term **äitei* ‘mother’ (cf. Old Finnish *äitei* [1548], recorded by Mikael Agricola), attested in Finnish, Karelian, Estonian and Võro and their numerous

dialects and jargons. There is no doubt that we are dealing here with an ancient borrowing resulting from prehistoric linguistic contacts between the Proto-Germanic and West Finnic populations. The existing literature on the subject unanimously points to the Germanic source of the borrowing. In the article, the authors argue for the Finnish origin of this kinship term. The correct direction of the borrowing (Gothic *aīpei* < PG. **aīpī* ← BFi. **äitei*) is motivated by both a convincing etymology (BFi. **äitei* ‘mother’, also ‘old woman’ ← Uralic **äji* ‘old, great’, **äjjä* ‘old man, grandfather’) and a perfect morphological parallel (BFi. **neitei* ‘maiden, girl’ < Finno-Ugric **nejdej* ‘girl, maiden, daughter’ ← Uralic **näxi* ‘young woman’).

Keywords: borrowings, etymology, kinship terms, Uralic languages, vocabulary, word-formation

1. Wprowadzenie

Wzajemna relacja między gockim *aīpei* f. ‘matka’ i fińskim *äiti* ‘matka’ nie została dotychczas jednoznacznie wyjaśniona. W literaturze przedmiotu zazwyczaj zakłada się, że wyraz fiński ma pochodzenie germańskie (np. Fromm 1957–58: 85, 214; Kylstra 1961: 43, 44, 59, 156, 161; Lehmann 1986: 20; Häkkinen 1987: 399; 2004: 1544–1545; SSA 2001: III 495; Sköld 1994: 179–84; Suhonen 2007: 230; Pajusalu: 2010; LÄGLOS 2012: III 429–430; ALFE 2007: II 145.2; Ruppel: online). W tym kontekście mówi się o fińskiej pożyczce z języka gockiego. Takie stanowisko utrwaliło się już we wczesnym piśmiennictwie naukowym (m.in. Hallenius 1732: 41; Ihre 1769: XL). Liczba badaczy opowiadająca się za takim kierunkiem zapożyczenia jest doprawdy imponująca¹. Nie udało nam się odnaleźć w obszernej literaturze przedmiotu wypowiedzi, biorących pod uwagę przeciwny kierunek zapożyczenia, tj. ze źródła zachodniofińskiego do języków germańskich². Można jednak napotkać sceptyczne głosy na temat transferu germańskiego, np. powątpiewanie co do hipotezy zapożyczenia wyrażał Ruben Erik Nirvi (1937: 54–55), uznając pojęcie *äiti* za prototypowe.

W niniejszej pracy zamierzamy wykazać, że należy brać pod uwagę odmienny kierunek transferu. Dlaczego? Wyraz gocki nie ma ani ugruntowanej etymologii na gruncie germańskim, ani żadnej przekonującej motywacji na gruncie indoeuropejskim. Wyrazy zachodniofińskie mają w pełni zrozu-

¹ Ze starszej literatury warto przytoczyć: Thomsen 1869: 161; 1870: 185; Ahlqvist 1871: 186; 1875: 209; Setälä 1913: 474; Tunkelo 1913: 109–113; Ojansuu 1918: 58–60; Feist 1923: 20; Saareste 1924: 120–123. LÄGLOS (2012: 430) przywołuje aż 30 publikacji, wskazujących na pożyczkę germańską w językach zachodniofińskich. Z kolei SSA (2001) cytuje 14 pozycji.

² Warto jednak podkreślić, że wcześniejsi badacze sugerowali obce pochodzenie wyrazu goc. *aīpei* f. ‘matka’, który miał jakoby reprezentować zapożyczenie z języka baskijskiego (Uhlenbeck 1902), wenetyjskiego (Feist 1929) lub iliryskiego (Krahe 1933).

miałą motywację semantyczną (bfi. **äitei* ‘matka’ < ‘staruszka’ < ‘stara’), przekonującą etymologię sięgającą do prajęzyka uralskiego (ur. **äji* ‘stary, wielki, duży’, **äjjä* ‘stary człowiek, dziadek’) oraz jednoznaczną strukturę morfologiczną (w terminologii ugrofińskiej dowodnie funkcjonuje feminizujący przyrostek **-tej*, por. ufi. **nejðej* ‘panna, dziewczyna na wydaniu’ ← ur. **näxi* ‘panna, dziewczyna’).

2. Gockie *aīpei* ‘matka’ i jego germańskie odpowiedniki

Po indoeuropejskich przodkach Pragermanie odziedziczyli rodzimy termin **mōder* f. ‘matka’ (< ie. **mātér* f. < pie. **meh₂h₂tér*s f. ‘ts.’), który ma bardzo obszerną dystrybucję, gdyż występuje w prawie wszystkich dawnych i współczesnych językach germańskich:

2.1. Stnord. *móðir* f. ‘matka’; isl. *móðir* f. ‘ts.’; far. *móðir* f. ‘ts.’; norw. *moder*, szw. *moder*, duń. *moder* ‘matka’; stang. *mōdor* f. ‘matka’, ang. *mother* ‘ts.’; stfryz. *mōder* f. ‘matka’; stsaks. *mōdar* f. ‘matka’; hol. *moeder* c. ‘matka’; stwniem. *muoter* f. ‘matka’, niem. *Mutter* ‘ts.’ (de Vries 2000: 391; Levitskij 2010: 394; Kroonen 2013: 371).

Jedynie w języku gockim praindoeuropejska nazwa matki została zastąpiona apelatywem *aīpei* o niezbyt jasnej genezie. Powyższa innowacja leksykalna pojawiła się wprawdzie we wszystkich trzech ugrupowaniach pragermańskich, lecz ani na gruncie nordyckim, ani też zachodniogermańskim nie uzyskała popularności. Żaden ze współczesnych języków germańskich nie zna tego słowa, por.:

2.2. Goc. *aīpei* f. ‘matka’; stnord. *eīða* f. ‘matka’; stwniem. *fuotar-eidi* f. ‘niania’; śrwniem. *eide* f. ‘matka’ < pgerm. **aīpīn-* : **aīpōn-* f. ‘matka’ (de Vries 2000: 95; Orel 2003: 10; Kroonen 2013: 15).

Uważa się zazwyczaj, że innowacyjna nazwa pragermańska pozostaje w jakiejś relacji do dwóch innych nazw pokrewieństwa lub powinowactwa:

2.3. Stnord. *edda* f. ‘babka / Grossmutter’ < pgerm. **aīpīpōn-* f. ‘ts.’ lub ewentualnie pgerm. **aīp-aīpōn-* f. ‘babka (po kądzieli)’ (dosł. ‘matka-matka [Mutter-Mutter]’ lub może ‘matki matka’) (de Vries 2000: 93), por. stnord. *eīða* f. ‘matka’ (< pgerm. **aīpōn-* f. ‘matka’).

2.4. Stang. *āðum* m. ‘zięć, szwagier’, stfryz. *āthum*, *āthom*, *āthem* m. ‘zięć, teść’; stwniem. *eidum*, *eidam* m. ‘zięć, teść [Eidam, Schwiegervater]’,

śrwniem. *eidem* m. ‘zięć, teść’ < pgerm. **aiþumaz* m. ‘zięć, szwagier’, wtórnie ‘teść’ (Kroonen 2013: 15–16).

Staronordycka nazwa ‘babki (ze strony matki)’ jest oczywistym derywatem od innowacyjnej nazwy ‘matki’. Natomiast relacja pragermańskiego terminu **aiþumaz* m. oznaczającego ‘zięcia, szwagra’ do pgerm. **aiþīn-* : **aiþōn-* f. ‘matka’ jest niezmiernie trudna do udowodnienia tak pod względem semantyki, jak i derywacji oraz budowy słowotwórczej.

3. Dotychczasowe objaśnienia etymologiczne gockiego *aiþei* ‘matka’

Większość badaczy uważa gocki wyraz *aiþei* f. ‘matka’ za etymologicznie niejasny (Levitskij 2010: 394: „Этимология неясна”) i pozbawiony pokrewnych słów w innych językach indoeuropejskich (Feist 1923: 20: „Auswärtige Beziehungen fehlen”). Podkreśla się ponadto, że termin goc. *aiþei* całkowicie wyeliminował odziedziczony wyraz pochodzenia indoeuropejskiego **mōder* f. ‘matka’ (Lehmann 1986: 20). Poniżej prezentujemy rozmaite próby eksplikacji analizowanego wyrazu gockiego.

Theodor von Grienberger (1900: 16) tłumaczył goc. *aiþei* f. ‘matka’ jako rodziną innowację leksykalną, oznaczającą pierwotnie kobietę będącą w ciąży („Trächtige”), co motywował nawiązaniem do domniemanego rdzenia ie. **oit-* ‘nieść (jakiś ciężar)’, por. gr. *oîōw* fut. ‘przynosić’, *oîotós* adi. ‘znośny, dający się znieść’.

Cornelius Uhlenbeck (1900: 8) uznał goc. *aiþei* ‘matka’ za termin pochodzący ze słownictwa dziecięcego („ein Lallwort der Kinder”), spokrewniony ze stnord. *edda* f. ‘prababka’ (< pgerm. **aiþidō*). W innej pracy Uhlenbeck (1902: 115) zinterpretował goc. *aiþei* ‘matka’ jako żeński wariant prastarego (przedindoeuropejskiego?) wyrazu **aita* funkcjonującego w terminologii dziecięcej, por. bask. *aita* ‘ojciec’. Ze źródła baskijskiego pochodzi m.in. gal. dial. *aita* ‘ojciec’, a także słowo stir. *aite* m. ‘Pflegevater, Erzieher / ojciec przybrany, pedagog’. Objaśnienie substratowe (z baskijsko-celtyckim nawiązaniem) nie przyjęło się w literaturze przedmiotu. Lehmann (1986: 20) uznaje powyższą etymologię Uhlenbecka za przestarzałą („obsolete”).

Inni z kolei badacze zasugerowali zapożyczenie z języka wenetyjskiego (Feist 1929: 397–401), względnie z języka iliryjskiego (Krahe 1933: 426–428). W tym ostatnim przypadku goc. *aiþei* miało oddawać wyraz iliryjski *OHTH*, odczytany jako [oiti] i pojmowany w sensie ‘bogini-matka’. Został on rzekomo zarejestrowany na starożytnej inskrypcji iliryjskiej, która ostatecznie

okazała się źle zinterpretowaną inskrypcją grecką pochodzącą z okresu bizantyjskiego (Katičić 1976: 169–170).

Eduard Hermann (1918: 216–217) usiłował wyjaśnić gocką nazwę matki, *aīpei*, jako innowację germańską, oznaczającą rzekomo dziedziczkę jakiejś fortuny („Erbtochtermann”). Wyraz ten, jego zdaniem, był motywowany rdzeniem ie. **ai-* ‘dawać, przydzielać [geben, zuteilen]’, rozszerzonym o przyrostek zębowy **-ti-*, który został niezależnie zachowany w osk. *aeteis* gen. sg. ‘część majątku [Teil eines Besitztums]’, gr. *αἶσα* f. ‘udział; dola, los, przeznaczenie, zrządzenie boskie’ (< pgr. **aītiā*), aw. *aeta-* m. ‘należna część [gebührender Teil]’. Etymologii tej nie zaakceptował ani Julius Pokorny (1959: 10–11, s.v. *ai-*), ani też uznani twórcy słowników etymologicznych języka gockiego (Feist 1923: 20; Holthausen 1936: 4; Lehmann 1986: 20).

Część badaczy zakłada, że goc. *aīpei* ‘matka’ pozostaje w jakiejś relacji do stang. *ādum* ‘zięć, szwagier’, stwniem. *eidum*, *eidam* m. ‘zięć, teść’ (tak czytali m.in. Feist 1923: 20; Holthausen 1934: 4; Lehmann 1986: 20). Szczegółów tej relacji nigdzie nie objaśniono. Nie została także wskazana motywacja obu wymienionych nazw pokrewieństwa i powinowactwa. Postulowana relacja etymologiczna pgerm. **aīpumaz* m. ‘zięć, szwagier, teść’ do pgerm. **aīpaz* m. ‘przysięga’ (< ie. **óitos*) nie wyjaśnia ani derywacji (sufiksacji **-umaz*), ani też motywacji semantycznej (zięć lub teść mógłby być ‘spowinowacony poprzez przysięgę’, ale należy wątpić, czy matka widziana oczami dziecka mogła być osobą obarczoną jakąś „przysięgą”).

Przegląd istniejących etymologii i interpretacji związanych z apelatywem goc. *aīpei* ‘matka’ nie daje jasnego wskazania genezy tego wyrazu. Nic zatem dziwnego, że nowsza literatura przedmiotu powróciła do hipotezy o pochodzeniu gockiego terminu *aīpei* ze słownictwa dziecięcego: „Очевидно, **aīp-* является лепетным словом” (Levitskij 2010: 394). Bardzo podobne stanowisko („a nursery word”) wyraża także Guus Kroonen (2013: 15). Powyższa teza była usilnie lansowana przez współczesnych badaczy fińskich, m.in. Anttiego Iivonena (1993: 42–43), który wywodził słowo *äiti* z mowy dziecka, traktując je jako rodzimy produkt gaworzenia (*äittä-äittä-äittä-äittä-tättä*), tak samo jak *ati*, *täti*, *setä*. Ta adnotacja zawarta jest w fińskich słownikach etymologicznych (SSA 2001: III 495). W artykule słownikowym zauważa się, że w językach ugrofińskich brakuje rdzennych form utworzonych według wzoru *mamma* i *pappa* (o formach symilarnych, zob. Jakobson 1962).

4. Bałtyckofińskie dane leksykalne

Na gruncie zachodniofińskim możemy wyróżnić aż cztery osobne terminy oznaczające ‘matkę’. Owe bałtyckofińskie praformy mają postaci: 1) **emä*, także **emoj*, 2) **enä*, 3) **maamo(j)* oraz 4) **äitei* (zob. tab. 1).

Tabela 1. ‘Matka’ w językach zachodniofińskich (bałtyckofińskich)

Praforma (bfi.)	Materiał leksykalny	Znaczenie	Etymologia
Zachodniofińskie (bałtofińskie) <i>*emä</i> , także <i>*emoj</i>	fi. <i>emä</i> , stfi. poet. <i>emo</i> , <i>emi</i> , <i>eme</i> , dial. <i>emus</i> , ingr. <i>emä</i> , <i>emo(i)</i> , kar. <i>emä</i> , lud. <i>emä</i> , wo. <i>emä</i> , est. <i>ema</i> , võro <i>emä</i> , <i>imä</i> , liw. <i>jemä</i> , <i>āma</i> , weps. <i>ema</i> , <i>emä</i>	‘matka’, wtórnie ‘macica’ (w fińskim, võro i liwskim), ‘samica zwierzęcia’ i liczne znaczenia wtórne, np. ‘babka’, ‘staruszka’	< ur. <i>*ämä</i> / <i>*emä</i> ‘matka’
Zachodniofińskie <i>*enä</i>	wo. <i>enne</i> ; võro <i>enn</i> (gen. <i>enne</i>)	‘matka’	< ur. <i>*enä</i> ‘ciotka; młodsza siostra matki’, wtórnie ‘matka’
Zachodniofińskie <i>*maamo(j)</i>	fi. <i>maammo</i> , <i>mamma</i> ; weps. <i>mam</i> , <i>mamoi</i> , <i>mamei</i> , <i>mamō</i> ; lud. <i>muamo</i> , <i>moamo</i> ; kar. <i>moamo</i> , <i>moamoi</i> , <i>muamo</i> ; ing. <i>mamma</i> , <i>mama</i> , <i>māma</i> ; est. <i>memme</i> , dial. <i>mamma</i>	‘matka, mama’ (Lytkin, Guljaev 1970: 169), wtórnie także ‘babka (czyli matka ojca lub matki)’	← strus. <i>مامو</i> voc. sg. ‘mamo!’
Zachodniofińskie (bałtofińskie) <i>*äitei</i>	fi. <i>äiti</i> (gen. <i>äidin</i>), <i>äite</i> , <i>äitee</i> , kar. (poet.) <i>äiti</i> , <i>äidi</i> ; est. <i>eit</i> (gen. <i>eide eede</i>); võro <i>äide</i> , <i>äidi</i> , <i>ääde</i>	‘matka’, też ‘staruszka’ (w estońskim) i ‘babka’ (w võro), w dialektach estońskich także ‘starsza kobieta; gospodyni, pani domu; małżonka’	← pgerm. <i>*aiþīn</i> f. ‘matka’, por. goc. <i>aiþei</i> f. ‘matka’

Źródło: opracowanie własne.

Dwa terminy zachodniofińskie **emä* wraz z modyfikacją **emoj* (< ur. **ämä* / **emä* ‘matka’) oraz **enä* (< ur. **enä* ‘ciotka’) spośród wyżej wyróżnionych apelatywów bałtyckofińskich posiadają genezę uralską. Trzeci termin **maamo* (z wydłużoną pierwszą samogłoską) i jego wariant **maamoj* (z wygłosową dyftongizacją) jest ewidentnym (i stosunkowo późnym) zapożyczeniem ze źródła wschodniosłowiańskiego, a konkretnie z języka staroruskiego.

Innowacyjny charakter ma ponadto czwarty apelatyw oznaczający ‘matkę’, który nie posiada żadnych oczywistych odpowiedników w innych językach uralskich.

4.1. Stfi. *äitei* ‘mother’ (1548), także *äiti*; fi. *äiti* (gen. *äidin*), *äite*, *äitee* ‘matka’, dial. (obo. pld.) *äitee*, *äiree*, fiński tornedalski (meänkieli) *äiti*, *eiti*; kar. (poet.) *äiti* ‘matka’, *äidi*; est. *eit* (gen. *eide*, *eede*, part. *eite* [*eitte*]) ‘starsza kobieta [eakas naine]; gospodyni; małżonka [abikaasa]’ dial. ‘matka [ema]; osoba płci żeńskiej [naine; naisterahvas]; babka, babcia’ (EMS 1995: 636–637); dial. *äit* (gen. *äidi*) ‘starsza kobieta’, *äidi*, *ääde*, *aadõ*, *äide*, *äde*, *äid’ie* itp. (Pajusalu 2010); võro *äide* ‘matka, staruszka; także babka’ (< bfi. **äitei*). Forma zdrobniała: est. *eideke* ‘mamusia’.

W dialektach (gwarach) fińskich funkcjonują formy *äite*, *äitee*, a w Południowej Ostrobotni mamy dialektalną *äiree* (alternacja dial. *t/d* : *r*); por. obo. *isooäitee* i *isuäitee* ‘babcia’. W meänkieli – tornedalskiej odmianie języka fińskiego (egzystującego od XII w. na terenie Szwecji w izolacji) – zachowały się *äiti* i *eiti*; ów egzodialekt uchodzi za formę języka starofińskiego (zawiera archaizmy). Występujące w etnolektach karelskich, głównie w poezji, słowo *äiti* ‘matka’ i posiadające wariant *äidi*, uznawane jest za pożyczkę fińską (SSA 2001: III 495; LÄGLOS 2012: III 430). We współczesnym języku fińskim modyfikacjami terminu *äiti* są wyrażenia potoczne i slangowe, takie jak *äiskä*, *äippä*, *äityli*, *äitee* (Laaksonen 2014). Zwraca uwagę zachowanie w nagłosie dyftongów /*äi*/, strukturalnie charakterystycznych dla mowy fińskiej. Te swoiste modernizacje oparte na komponencie *äi*- zdają się świadczyć o głębokim zakorzenieniu w umysłach nosicieli języka terminu *äiti*³.

Utrwalonym w języku estońskim odpowiednikiem leksykalnym jest *eit* (gen. *eide*, *eede*, part. *eite* [*eitte*]) (Saareste 1924: 120–123). Posiada rozwiniętą strukturę znaczeniową – sparafrazowane znaczenia podstawowe zostały wymienione w punkcie 4.1. Słowo *eit* ma jednakże wydźwięk pejoratywny (pogardliwie w sensie ‘baba’ i ‘starucha’). W jednym z dialektów estońskich przyjęła się postać *äit* (gen. *äidi*) ‘starsza kobieta’. W estońskim repertuarze dialektalnym znajduje się szereg jednostek wariantywnych: *äidi*, *ääde*, *aadõ*, *äide*, *äde*, *äid’ie* (przejście *e* > *ie* nastąpiło pod wpływem języka łotewskiego) itd. (ALFE 2007: II 145.2; Suhonen 2007: 230; Pajusalu 2010). W etnolekcie võro operuje się słowem *äide* ‘matka, staruszka; babka’. W języku estońskim używana jest forma deminutywna *eideke* ‘mamusia’.

Warto spojrzeć na najdawniejsze atestacje terminu w dawnym piśmienictwie. W fińskiej literaturze formy wyrazowe *eiti* i *äitei* po raz pierwszy pojawiły się w dziełach Mikaela Agrykoli (1510–1557) (SSA 2001: III 495), a ściślej w jego przedmowie do przekładu *Nowego Testamentu* (*Se Wsi Testa-*

³ Z kolei w etnolekcie lule języka saamskiego funkcjonuje termin *æi’ dē* ‘matka’. Badacze uważają, że słowo to przeniknęło do saamskiego z języka fińskiego (zob. SSA 2001: hasło *äiti*).

menti) (Agricola 1548: „ette teme coco Hijppacunda Somen maxi cutzutan, ioca ombi ninquin mwidhen Äitei” – cyt. za Heikkilä 2017). Z kolei Jaakko Finno (Jacobus Petri Finno, ca. 1540–1588) w przedmowie do pierwszej fińskojęzycznej księgi psalmów (*Yxi Wähä Suomenkielinen Wirsikiria*), wydanej w 1583 r., posłużył się określeniem *äitins kielel* ‘dosł. w języku matczynym, tj. ojczystym’ („äitins kielel teki monda wirtä, ioista muutamat löytän sijnä pyhässä kiriasa”, dalej: „oikein yhdestäkän maacunnasta yctän löyty, ioca äitins kielel tactoi eli tocti wirsiä tedhä”) (Heikkilä 2017).

W piśmiennictwie estońskim sprzed trzech stuleci słowo *eit* w pierwszej kolejności denotowało ‘matkę’, np. powstały między rokiem 1720 a 1730 *Lexicon Esthónico Germanicum* Salomona Heinricha Vestringa, skupiający się na opisie północnej odmiany estońskiego, w artykule hasłowym *Eit* ‘matka [Mutter]’ mieści trzy podhasła: *Eideke* ‘mamusia [Mütterchen]’, *Wanna Eit* ‘babka [Großmutter]’ i *Tulle Eide* ‘piętno [Das Feuermahl]’; notuje też lemmy: *Äi* (gen. a.) ‘teść [Der Schwieger-Vater]’, *Äm* ‘teściowa, akuszerka [Schwiegermutter, Hebamme]’, *At* ‘dzieciący zwrot: tato, tato [cū sibilo der Vater ê puerile vocabulum *At! At! Mis sa waggal Innimissel sedda teggid: Vater! Vater! warum hastu an einen unschuldigen Menschen so übel gethan?*]’, *Emma* ‘matka [Die Mutter]’, *Naene* (gen. se) ‘kobieta [Das Weib]’ (Vestring 1998: 24). Podobne opisy odnajdujemy w *Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch* z 1869 r. autorstwa ugrofinisty Ferdynanda Johanna Wiedemanna, który wymienia podstawowe znaczenia słów: *äde*: “gen. äde (d) = eit” (Wiedemann 1869: 73), *eit*:- “gen. eide” (Wiedemann 1869: 97), *heit*:- “heit G. heide, heidi Mutter” (Wiedemann 1869: 97). Szerokie użycie słowa *eit* odzwierciedlają prezentowane przez językoznawcę złożenia: *äia-eit* ‘teściowa [Schwiegermutter]’ (Wiedemann 1869: 1567), *kārdi-eit* ‘dama pikowa [Kartenschlägerin]’ (Wiedemann 1869: 1567), *sūr-eit* ‘babka [Grossmutter]’ (Wiedemann 1869: 1567), *wana-eit* ‘babka [Grossmutter]’ (Wiedemann 1869: 97), *ämma-eit* ‘akuszerka; babka [Hebamme, Schwiegermutter]’ (Wiedemann 1869: 1567), *mur-u-eit* ‘(pt) matka ziemia [Erdmutter]’ (Wiedemann 1869: 1567), *mur-u-eide tüttred* ‘(pl) elfy [Elfen]’ (Wiedemann 1869: 1567) oraz *ella-eit*, *ella-memm*, *ella-ema* ‘babka [Grossmutter]’ (Wiedemann 1869: 106). Ponadto słownik odnotowuje deminutiwum *eidekene* „gen. eidekeze Dimin. von eit” (Wiedemann 1869: 95).

Warto zwrócić uwagę na dawną interpretację pojęcia *äiti* dokonaną przez Rubena Nirwiego, który – zestawivszy je z synonimicznym rdzennym *emä* – doszedł do wniosku, że pojęcie *äiti* częściowo wyparło *emä* z funkcji znaczeniowej ‘matki’ cechując je afektywnie, tj. ograniczyło *emä* do użyc w znaczeniu ‘samica’. Uznał pojęcie *äiti* za prototypowe (Nirvi 1937: 54–55).

Większość badaczy (zarówno uralistów, jak i germanistów) stanęła na stanowisku, że termin bfi. **äitei* został zapożyczony w epoce prehistorycznej z języka gockiego, por. goc. *aīpei* f. ‘matka’ (zob. SSA 2001: III 495; LÄGLOS 2012: III 429–430). Można się zgodzić z opinią, że pożyczka leksykalna (niezależnie od kierunku przenikania) musiała być zrealizowana jeszcze przed emigracją Gotów ze Skandynawii na południe Europy, czyli przed I w. n.e. Z kolei Kaisa Häkkinen (2006) wyraża pogląd, że starsze germańskie transfery leksykalne miały miejsce już wówczas, gdy ludność fińska zamieszkująca obszary nadbałtyckie posługiwała się tzw. wczesnym prajęzykiem fińskim (*kantasuomi*). Fakt ten wiąże ona z przybyciem nad Zatokę Fińską Pragermanów z epoki brązu około 1500–1000 p.n.e.⁴

Przekonanie o prastarym zapożyczeniu gockim w językach bałtyckofińskich bazowało na dwóch podstawowych przesłankach. Po pierwsze, ugrofinci wskazywali na bałtyckofińską zmianę **ti > *si*, która nie zaszła w fińskim wyrazie *äiti* ‘matka’, co miało świadczyć o jego wtórnej, obcej genezie⁵. Po drugie, germaniści i indoeuropeiści chętniej przyjmowali wpływ germański na języki ugrofińskie, co z reguły tłumaczono wyższym poziomem pragermańskiej (oraz indoeuropejskiej) kultury materialnej, prezentującej wszystkie podstawowe zdobycze rewolucji neolitycznej.

Obie te przesłanki nie mają racji bytu w świetle obecnie obowiązującej rekonstrukcji uralskiej, ugrofińskiej, fińskopermskiej, fińskowołżańskiej, fińskosaamskiej i bałtyckofińskiej, wyróżniającej dwie grupy wyrazów bałtyckofińskich zakończonych na **-ti* oraz **-tei*.

5. Bałtyckofiński leksem **neitei* ‘panna, młoda kobieta, niezamężna dziewczyna’ z morfologicznego punktu widzenia

Warto przy analizie słowotwórczej fi. *äiti* ‘matka’ (< bfi. **äitei*) spojrzeć na podobnie zbudowany wyraz fi. *neiti* ‘dziewczyna, panna’ (< bfi. **neitei*), który ma wiele odpowiedników zarówno w językach zachodniofińskich, jak i w innych językach ugrofińskich oraz samoedzkich (zob. tab. 2).

⁴ Mniej więcej w tym okresie doszło do rozłamu wczesnej prawspólnoty fińskosaamskiej (*varhaiskantasuomi*) i wydzielenia się późnej jedności bałtyckofińskiej (*myöhäiskantasuomi*) oraz prasaamskiej (*kantalappi*); nastąpiło zróżnicowanie się językowe ludu łowiecko-zbierrackiego zamieszkującego wybrzeże Bałtyku. W wyniku rozpadu późnej wspólnoty fińskiej w ostatnim tysiącleciu p.n.e. powstały różne wczesne formy języków zachodniofińskich.

⁵ Dawni ugrofinci nie potrafili prawidłowo zrekonstruować praformy bfi. **äitei*, z której wywodzi się fi. *äiti* ‘matka’. Innymi słowy, postulowana wcześniej zmiana **ti > *si* nie mogła mieć miejsca w analizowanym wyrazie.

Tabela 2. Nazwy zachodniofińskie i ugrofińskie dla ‘dziewczyny, panny’ i ‘matki’

Języki	Termin	Znaczenie	Termin	Znaczenie
Fiński	<i>neiti</i> (gen. <i>neidin</i> , <i>neiden</i> ; stfi. gen. pl. <i>neitten</i> [1644]), <i>neito</i> dial. <i>neitti</i> , <i>neity</i> , <i>neitike</i> , <i>neitikki</i> , <i>neikko</i> , <i>neikka</i> ;	‘panienka, panna [Fräulein; Jungfrau]’	<i>äiti</i> (gen. <i>äidin</i>), dial. <i>äite</i> , <i>äitee</i>	‘matka [Mutter]’
Karelski	kar. <i>neiti</i> , <i>neitine</i> , <i>neito(i)</i> , <i>neitoine</i>	‘panna,’ ‘panna; nazwa owcy l. krowy’ ‘panna’	kar. (poet.) <i>äiti</i>	‘matka’
Oloniecki	olon. <i>néidoi</i> , <i>néidiine</i>	‘dziewczyna’		
Ludyjski	lud. <i>neidingē</i> , <i>néidiñe</i> , <i>néidoi</i>	‘dziewica’ ‘panna’		
Estoński	est. <i>neid</i> (gen. <i>neiu</i> , <i>neidu</i>) dial. <i>neiu</i> , <i>neitsi</i> ; dem. <i>neiuke</i>	‘panna / Jungfrau; dziewczyna;’ ‘panienka, dziewczynka’	est. <i>eit</i> (gen. <i>eide</i>)	‘matka’, także ‘starsza kobieta; żona, małżonka’
Võro	<i>võro näitsik</i>	‘panna, dziewczica’	<i>võro äide</i>	‘matka; staruszka’
Wocki (wotycki)	wo. <i>neito</i> , <i>neite</i> <i>neijjod</i> , <i>neijukkaina</i> (<i>neikko</i> ‘lalka’ prawdop. < ingr.)	‘dziewczyna, panna, dziewczica,’ ‘panny,’ ‘panienka’		
Ingryjski (izorski)	ingr. <i>neidoi</i> , poet. <i>neitoi</i>	‘panna młoda,’ także ‘nazwa krowy’		
Wepski	weps. <i>néidō</i> , <i>néid'iine</i> <i>ñijd'iž-lapš</i>	‘dziewica’ ‘dziewczynka’		
Baltofiński (zachodniofiński)	bfi. *neitei demin. *neitei-nen wtórne bfi. *neitoi	‘dziewczyna’ ‘panna (młoda)’ ‘dziewczynka’	bfi. *äitei	‘matka, staruszka’
Saamski (lapoński)	płnsaa. <i>niei`dâ</i> , lu. <i>nei`ta</i> , not. <i>nejt</i> , akalla <i>nījt</i> , <i>nījt</i> , kld., te. <i>nījt</i>	‘cóрка; dziewczica; dziewczka, panna, niezamężna kobieta’		
Permski	udm. <i>nił</i> , kperm. <i>niv</i> , zyr. <i>nił</i> , jazw. <i>nθl</i>	‘dziewczyna, panna; córka’		
Fińskopermski	*nej-δej / *nej-tej (< ur. *näxi)	‘dziewczyna, panna, córka’	*äj-δej / *äj-tej (< ur. *äji)	‘matka; staruszka’

cd. tabeli 2

Samojedzki	en. <i>nerekétschu</i> nien. <i>ñedako</i> selk. (taski) <i>nätäk</i> , (turuchański) <i>ñētek</i> , (kecki) <i>nitteng</i>	‘puella’ ‘dziewczę, panna’ ‘niezamężna dziewczyna’		
Uralski	ur. *näxi ‘kobieta’ (Sammallahti 1988: 539)	‘kobieta’	Por. ur. *äji ‘stary, wielki’	

Źródło: Opracowanie własne.

W dawniejszej literaturze przedmiotu wyraz fiński *neiti* wyprowadzono z ugrofińskiej (i uralskiej) praformy **nejde* (Rédei 1986–1988: 302–303), którą obecnie restytuuje jako ufi. **nejdej*. Nikt z ugrofinistów nie ma wątpliwości, że fi. *neiti* ‘dziewczyna, panna’ reprezentuje prastare dziedzictwo leksykalne sięgające co najmniej epoki fińskopermskiej, a być może nawet uralskiej. W tej sytuacji warto się zastanowić, czy podobnie zbudowana formacja fi. *äiti* ‘matka’ jest wyrazem rodzimym, czy jakimś ingredientem obcym.

6. Rodzima geneza fińskiego *äiti* ‘matka’

Zbieżność fonologiczna i semantyczna między goc. *aipei* f. ‘matka’ oraz fi. *äiti* ‘ts.’ (< bfi. **äitei*) jest na tyle uderzająca, że trudno wyobrazić sobie, iż oba rozpatrywane terminy stały się podobne do siebie na skutek przypadkowego zbiegu okoliczności⁶. Niewątpliwie mamy tu do czynienia z oddziaływaniem jednego języka na drugi. Trudno jednak zdecydować, czy dialekty germańskie (zwłaszcza etnolekt gocki) wpłynęły na języki bałtyckofińskie, czy też odwrotnie – gocki termin *aipei* (a także zbieżne z nim formy nordyckie i niemieckie) zapożyczono z jakiegoś źródła fińskiego. Aby rozwiązać ten niebagatelny dylemat, należy pieczołowicie zweryfikować, która praforma (pragermańska czy bałtyckofińska) posiada przejrzystą motywację, przekonującą etymologię, zrozumiałą budowę słowotwórczą i derywację.

Termin pgerm. **aiþīn-* : **aiþōn-* f. ‘matka’, jak pokazano w sekcji 2, nie jest klarowny etymologicznie i nie posiada żadnej motywacji w rodzimej, tj. germańskiej lub indoeuropejskiej leksyce. Co do struktury morfologicznej, to stnord. *eida* f. ‘matka’ sprowadza się do jednej praformy pgerm. **aiþōn-* f. ‘ts.’, podczas gdy pozostałe wyrazy (goc. *aipei* f. ‘matka’; stwniem. *fuotar-eidi*

⁶ Należy jednak zaznaczyć, że niekiedy zdarzają się podobne przypadki, np. wyraz rum. *fiu* ‘syn’ (< łac. *filius* m. ‘ts.’) przybrał podobną postać jak węg. *fiú* ‘syn, chłopiec’ (< ufi. **pojka* ‘ts.’).

f. 'niania'; śrwniem. *eide* f. 'matka') wywodzą się z odmiennego archetypu pgerm. **aip̃n*- f. 'ts.' (Orel 2003: 10; Kroonen 2013: 15).

Spójrzmy teraz na zachodniofiński prototyp **äitei* 'matka', do którego sprowadza się wyraz fi. *äiti* (gen. sg. *äidin*) 'matka' oraz est. *eit* (gen. sg. *eide*) 'starsza kobieta; żona, małżonka; osoba płci żeńskiej', dial. 'matka'. Jego struktura morfologiczna przypomina do złudzenia archetyp bfi. **neitei* 'panna, młoda kobieta, niezamężna dziewczyna', z którego pochodzi fi. *neiti* (gen. sg. *neidin*) 'dziewczyna; panna' oraz est. *neid* 'panna' (Collinder 1977: 57). Ten ostatni archetyp zawiera rdzeń uralski **näxi* ('młoda) kobieta' (Sammallahti 1988: 539), rozszerzony o ugrofiński przyrostek *-*tej* (lub *-*dej*). Ten sam przyrostek feminizujący możemy także odnaleźć w bfi. **äitei* 'matka'. Co więcej, wyraz fi. *äiti* 'matka' może być zestawiony z apelatywem fp. **äji* 'wielki, stary'⁷, ur. **äjjä* 'starzec, ojciec, dziadek' (Redei 1986–1988: 609; Aikio 2020: 33), por. fi. *äijä* 'starzec', reg. 'dziadek', także 'ojciec; teść; mąż; żonaty mężczyzna; pan domu', adv. 'wiele, dużo', dial. *äijän* (instr.) 'szeroko' (dial. wsch.), reg. *äijys* (dial. wsch.) 'ilość', por. *Äijö* (Kalevala) 'istota mityczna'⁸; ing. *äijä* 'starzec; dziadek; teść', *äijä, äijä, äijält* 'wiele'; kar. *äijä* 'wiele; duży, długi, liczny', *äijän* 'wiele', *äijys* 'duża ilość', ołon. *äijy* 'ts.', lud. *äi, äij(e)* (*äijän*) 'wiele', (lp) *äjäd* 'liczni', *äijäl* 'bardzo; mocno; weps. *äi* (*äjan*) 'wiele', *äjak* 'ile, wiele li', *äjäl* 'bardzo, mocno'; est. *äi* (gen. *äia*) 'teść, dziadek'; wo. *äd'dä* 'dziadek; teść', dial. *äi* (gen. *äio*), *äijo* 'diabeł', *äike(ne)* 'burza; grzmot' (SSA 2001: hasło *äijä*); saa. (pldsaa.) *aajjaa* 'dziadek; wujek', (ume) *äjjaa*, (plnsaa.) *ag'gja, äddjä* 'dziadek; starzec', (lu.) *adjä* 'ts.', (pite) *ad'dä* 'ts.', (kld.) *äj* 'ts.', (inari) *äjji*, (te.) *äjje* 'dziadek, staruszek' (< psaa. **äjjä* ~ **äjje*) (Korhonen 1981: 169; Sammallahti 1988: 227; Lehtiranta 1989: 12); por. też udm. *äj* 'ojciec; samiec'; zyr. *aj* 'ojciec, dziadek', *ajka* 'teść; mąż' (> plnwog. *ajka* 'mężczyzna, mąż; starzec'; zyr. lub wog. > plncha. *ajka* 'starzec; mąż; niedźwiedź') (SSA 2001).

Uralski charakter rdzenia **äji* / **äjjä* można łatwo sugerować na bazie samojedzkiego archetypu **iräj* 'stary człowiek; dziadek' (< ur. **ürä-äjjä*, dosłownie 'wielki starzec'), zachowanego w następujących wyrazach: ngan.

⁷ Warto odnotować, że w językach ugryjskich zaszła antonimizacja, por. cha. *äj* 'mały, młody, niski, nieznaczący'; węg. *i-* 'młody, mały' w wyrazach złożonych *ifjú* 'młody; młodzieniec', *ilány* 'mała dziewczynka' (por. węg. *fiú* 'syn, chłopiec', *lány* 'dziewczyna, córka') < pug. **äjs* adi. 'mały, młody [klein, jung]' (Rédei 1986–1988: 835). Wyrazy obugryjskie o semantyce 'stary człowiek' (np. cha. *ajka* 'starzec; mężczyzna, mąż, gospodarz', dial. 'niedźwiedź'; wog. *jka* 'mężczyzna, mąż, starzec') uważa się za zapożyczenia z jakiegoś źródła permskiego, a nie za wyrazy rodzime odziedziczone po wspólnocie ugrofińskiej (Rédei 1986–1988: 609).

⁸ Fińskie *Äijö* funkcjonowało zarówno jako poetycki epitet boga nieba Ukko (dosł. 'Starzec'), jak i samodzielny teonim określający nieprzyjaczego boga lub demona.

iri ‘dziadek’, nien. (tundrowy) *jiři*, (leśny) *ńiři* ‘dziadek’, selk. (taskie) *ira*, (tymskie) *era*, (keckie) *irra* ‘mężczyzna, mąż, starzec [man, husband, old man]’).

Nazwa bfi. **äitei* ‘matka’ (w języku estońskim też ‘stara kobieta, małżonka, żona’) ma przejrzyste nawiązania do rdzenia **äji* ‘stary, wielki’, **äjjä* ‘stary człowiek, starzec, dziadek’. Tego typu motywacja jest dobrze znana w polszczyźnie potocznej. Apelatyw *stara* młodzież odnosi do matki. Dorośli mężczyźni często kolokwialnie stosują przymiotnik *stara* mówiąc o żonie. Podobnie jest w dzisiejszym języku fińskim – w odniesieniu do starszej kobiety (matki, żony czy partnerki) używa się powszechnie kolokwialnych bądź slangowych modyfikacji: *muija*, *ämmä*, *muori* (kontaminacja szw. *mor-* + *nuori* ‘młoda’) konotujących ‘starość’, zaś w stosunku do starszego mężczyzny (również męża) – rdzennego słowa *äijä* (‘dziad’), a także jego dialektalnych wersji *äiji* i *äijö* (Vehmaskoski 1989). Ponadto warto zwrócić uwagę, że w języku fińskim wyraz *vanhemmat* ‘rodzice’ został utworzony od *vanha* ‘stary’ (pl. comparativus przym.), czyli dosł. ‘starsi’ oraz *vanhempi* ‘rodzić’, dosł. ‘starszy’. Podobną sytuację odnotowuje się w języku estońskim: *vanemat* ‘rodzice’, dosł. ‘starsi’, *lapsevanem* ‘rodzić’.

7. Konkluzje

Przeprowadzona krok po kroku analiza germańskiego i zachodniofińskiego materiału leksykalnego doprowadziła do następujących wniosków:

7.1. Gocki wyraz *aīpei* f. ‘matka’ nie posiada przekonującego objaśnienia ani na gruncie germańskim, ani indoeuropejskim. Jego struktura morfologiczna oraz derywacja pozostaje całkowicie niejasna.

7.2. Fiński termin *äiti* ‘matka’ i jego odpowiedniki, poświadczone w językach zachodniofińskich (por. kar. *äiti* ‘matka’; est. *eit* ‘starsza kobieta, małżonka, żona; osoba płci żeńskiej’, dial. ‘matka’; võro *äide* ‘matka, staruszka’), sprowadzają się do praformy bfi. **äitei* ‘matka; staruszka; starsza kobieta’.

7.3. Archetyp bfi. **äitei* ‘matka; starsza kobieta; staruszka’ jest etymologicznie motywowany przez uralski rdzeń **äji* o pierwotnej semantyce ‘stary, wielki’ (por. ur. **äjjä* ‘starzec, ojciec, dziadek’).

7.4. Apelatyw bfi. **äitei* ‘matka; staruszka’ (← **äji* ‘stary, wielki’) zawiera przyrostek feminizujący **-tei* (< ufi. **-tej* / **-dej*) i ma strukturę morfolo-

giczną zbliżoną do bfi. **neitei* ‘dziewczyna, panna’ (< ufi. **nejðej* ‘panna, dziewczyna’ ← ur. **näxi* ‘ts.’).

7.5. Zbieżność fonologiczna i semantyczna pomiędzy goc. *aɪpei* f. ‘matka’ oraz bfi. **äitei* ‘matka; staruszka’ nie polega na przypadkowym podobieństwie, lecz świadczy o prehistorycznych kontaktach językowych między ludnością germańską i ugrofińską.

7.6. Istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że goc. *aɪpei* f. ‘matka’ i inne formy germańskie (stnord. *eida* f. ‘matka’; śrwniem. *eide* f. ‘matka’) zostały w epoce prehistorycznej (przed I w. n.e.) zapożyczone z jakiegoś źródła zachodniofińskiego.

Stosowane skróty

adi. – adiectivum; aw. – awestyjski; bfi. – bałtyckofiński (zachodniofiński); bask. – baskijski; cha. – chantyjski (ostiacki); dial. – dialekt; dialektalny; duń. – duński; en. – eniecki (jeni-sejsko-samojedzki); est. – estoński; f. – femininum; far. – farerski; fi. – fiński; fp. – fińsko-permski; fut. – futurum; gal. – galicyjski (gallego); gen. – genetivus; goc. – gocki; gr. – grecki; hol. – holenderski; ie. – indoeuropejski; ingr. – ingryjski (iżorski); instr. – instrumentalis; isl. – islandzki; jazw. – jazwiński (wschodni dialekt języka zyriańskiego); kar. – karelski; kld. – kildin saamski; kperm. – komi-permiacki; liw. – liwski; lu. – lule (dialekt języka saamskiego); lud. – ludyjski; m. – masculinum; ngan. – nganasański (tawgijski); niem. – niemiecki; nien. – nieniecki samojedzki; norw. – norweski; not. – notoziński (dialekt języka wschodniosaaamskiego); obo. – ostrobotnicki; olon. – oloniecki (liwowski); osk. – oskijski; part. – partitivus; pcha. – prachantyjski; pcer. – praczeremski (pramaryjski); pgerm. – pragermański; pgr. – pragrecki; pie. – praindoeuropejski; pl. – pluralis; pldcha. – południowochantyjski (południowoostiacki); pldsaa. – południwosaamski; plncha. – północnochantyjski (północnoostiacki); plnsaa. – północnosaamski; plnwog. – północnowogulski; por. – porównaj; psaa. – prasaamski (pralapoński); pug. – praugryjski; saa. – saamski; selk. – selkupski; sg. – singularis; stang. – staroangielski; stfi. – starofiński; stfryz. – starofryzyjski; stir. – staroiryjski; stnord. – staronordycki; strus. – staroruski; stsaks. – starosaksoński; stwniem. – staro-wysoko-niemiecki; szw. – szwedzki; śrwniem. – średnio-wysoko-niemiecki; te. – terski dialekt języka saamskiego; ts. – ten sam; to samo; udm. – udmurcki (wotiacki); ufi. – ugrofiński; ur. – uralski; voc. – vocativus; weps. – wepski; węg. – węgierski; wo. – wocki (wotycki); wsch. – wschodni(e); wog. – wogulski (mansyjski); zob. – zobacz; zyr. – zyriański

Literatura

- Agricola M. (1548): *Se Wsi Testamenti*. [Prentättu Stocholmis].
- Aikio A. (2020): *Uralic Etymological Dictionary*. (draft version of entries A–Ć) (opened for comments and discussion on <academia.edu>, 1/17/2020).
- Ahlqvist A. (1871): *De vestfinska språkens kulturord. Ett lingvistiskt bidrag till Finnarnes äldre kulturhistoria*. Helsingfors.
- Ahlqvist A. (1875): *Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen: ein Beitrag zu der älteren Kulturgeschichte der Finnen*. Helsingfors.

- ALFE 2007 = *Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto*. Vol. II. Helsinki.
- Collinder B. (1977): *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Language*. Hamburg.
- EMS 1995 = *Eesti murrete sõnaraamat*. T. I. Cz. 3. Tallinn.
- Feist S. (1923): *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*. Halle a. Saale.
- Feist S. (1929): *Illyrisch-Germanisches*. „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur” LIII, s. 397–401.
- Fromm H. (1957–1958): *Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen*. „Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur” LXXXVIII, s. 81–101, 211–240, 299–324.
- Grienberger Th. von (1900): *Untersuchungen zur gotischen Wortkunde*. Wien.
- Häkkinen K. (red.) (1987): *Etymologinen sanakirja*. Helsinki.
- Häkkinen K. (2004): *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Helsinki.
- Häkkinen K. (2006): *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Helsinki.
- Hallenius M. (1732): *De Borea-Fennia*. Aboae.
- Heikkilä E. (2017): *Äitin kielestä äidinkieleen*. Kotimaisten kielten keskus. 11.5.2017 10.23, <https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/elavat_paat/aitin_kielesta_aidinkieleen.24203.blog>, dostęp 30.08.2023.
- Hermann E. (1918): *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*. 216–217.
- Holthausen F. (1934): *Gothisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Honti L. (1982): *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Budapest.
- Ihre J. (1769): *Glossarium Suigothicum*. Upsaliae.
- Iivonen A. (1993): *Paradigmaattisia ja syntagmaattisia näkökohtia lapsen foneettis-fonologisessa kehityksessä*. [W:] *Lapsen kielen normaali ja poikkeava kehitys*. Red. A. Iivonen, A. Lieko, P. Korpilahti. Helsinki, s. 34–77.
- Jakobson R. (1962): *Why “Mama” and “Papa”?* [W:] *Selected Writings*. Vol. I: *Phonological Studies*. The Hague, s. 538–545.
- Katičić R. (1976): *Ancient Languages of the Balkans*. The Hague–Paris.
- Korhonen M. (1981): *Johdatus lapin kielen historiaan*. Jyväskylä.
- Krahe H. (1933): *Ist got. aipei usw. ein illyrisches Lehnwort?*. „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur” LVII, s. 426–428.
- Kroonen G. (2013): *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden–Boston.
- Kylstra A.D. (1961): *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung*. Assen.
- Laaksonen M. (2014): *Puoliveli ja bonusäiti – uusperheen nimitysten kirja*. „Kielikello” 2, <<https://www.kielikello.fi/-/puoliveli-ja-bonusaiti-uusperheen-nimitysten-kirja>>, dostęp 30.08.2023.
- LÄGLOS 2012 = A.D. Kylstra, S.-L. Hahmo, T. Hofstra, O. Nikkila (2012): *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Amsterdam–New York.
- Lehmann W.P. (1986): *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden.
- Lehtiranta J. (1989): *Yhteisaamelainen sanasto*. Helsinki.
- Levitskij V.V. (2010): *Ėtimologičeskij slovar' germanskiĥ jazykov*. T. I. Vinnitsa.
- Lytkin V.I., Guljaev E.S. (1970): *Kratkij ėtimologičeskij slovar' komi jazyka*. Moskva.
- Nirvi R.E. (1937): *Synonymien ja synonymisluoteisten sanojen syrjäytymisestä ja katoamisesta*. „Virittäjä” XLI, s. 45–58.
- Ojansuu H. (1918): *Altes und Neues zu den germanisch-finnischen Berührungen*. „Neuphilologische Mitteilungen” XIX, s. 49–61.
- Orel V. (2003): *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden–Boston.
- Pajusalu K. (2010): *Äidin nimityksiä viron murteissa*. [W:] *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*. Helsinki, s. 329–334.
- Rédei K. (1986–1988): *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Vol. I. Budapest. Vol. II. Wiesbaden.

- Ruppel K. (b.r.w.): *Äiti ja emä*. „Nyt: Asiantuntijoiden kirjoituksia ajankohtaisista kielikysymyksistä”. Kotimaisten kielten keskus, <https://www.kotus.fi/nyt/kysymyksia_ja_vastauksia/sanojen_alkuperasta/sanojen_alkuperasta_u-o/aiti_ja_ema>, dostęp 30.08.2023.
- Sammallahti P. (1988): *Historical phonology of the Uralic languages*. [W:] *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*. Red. D. Sinor. Leiden–New York–København–Köln, s. 478–554.
- Sammallahti P. (1998): *The Saami Languages. An Introduction*. Kárášjohka.
- Saareste A. (1924): *Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes*. „Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis” VI, 1, s. 120–123.
- Setälä E.N. (1913): *Bibliographisches Verzeichnis der in der Literatur behandelten älteren germanischen Bestandteile in den ostseefinnischen Sprachen*. „Finnisch-Ugrische Forschungen” XIII, s. 345–475.
- Sköld T. (1994): *Finn. äiti 'Mutter', ein germanisches Lehnwort*. [W:] *Sprache als lebendiger Kulturspiegel. Festschrift für Astrid Stedje*. Red. M. Todtenhaupt, I. Valfridsson. Umeå–Stockholm, s. 179–184.
- SSA 2001 = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Toim. E. Itkonen, U-M. Kulonen. T. I–III. Jyväskylä–Helsinki.
- Suhonen S. (2007): *Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto*. T. II. Helsinki.
- Thomsen V. (1869): *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse*. København.
- Thomsen V. (1870): *Über den Einfluß der germanischen Sprachen auf die Finnisch-Lappischen. Eine sprachgeschichtliche Untersuchung*. Halle a. Saale.
- Tunkelo E.A. (1913): *Wortgeschichtliche Beiträge*. „Finnisch-Ugrische Forschungen” XIII, s. 74–119.
- Uhlenbeck C.C. (1900): *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotische Sprache*. Zweite verbesserte Auflage. Amsterdam.
- Uhlenbeck C.C. (1902): *Zur gotischen Etymologie*. „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur” XXVII, s. 113–136.
- Vehmaskoski M. (1989): *Äijät ja ämmät, vaarit ja muorit. Isovanhempien nimitykset suomen murteissa*. „Kielikello” 3, <<https://www.kielikello.fi/-aijat-ja-ammät-vaarit-ja-muorit-isovanhempien-nimitykset-suomen-murteissa>>, dostęp 30.08.2023.
- Vestring S.H. (1998): *Lexicon Esthónico Germanicum*. Tartu.
- Wiedemann F.J. (1869): *Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg. (Reprinted as *Eesti-saksa sõnaraamat* in 1973 in Tallinn).